Branka BERCE-BRATKO

Kulturološka analiza pri prenovi mestnih stanovanjskih območij

Mestna bivališča - stanovanja - so osnovna potreba in eno izmed glavnih orodij socialne politike. Stanovanjska izgradnja je označena kot osrednji socialni problem v družbenih in gospodarskih politikah, ki se skozi medije predstavlja kot kriza mestnih jeder v Zahodni Evropi, predvsem v Veliki Britaniji. V 70. in 80. letih so poudarki v razpravah pogosto bili osredotočeni na enostavna pojasnila in podobno enostavne rešitve, ki so probleme vezale na posamezne vzroke. V 90. letih potrebujemo bolj celovit pogled, posebno pozornost je potrebno posvečati vprašanjem definicije problemov, oblikovanja in upravljanja stanovanj, participacije in nadzora, pa tudi oblikovanja, preoblikovanja, prenove in izboljšanja obstoječega stanovanjskega fonda.

V zadnjem desetletju opažamo izrazit razvoj kvalitativnih metod (t. i. "mehke" metodologije), najbrž kot protest proti "statističnim poprečjem" in zlasti kvantitativnemu raziskovanju. Načrtovanje mest se temu ni moglo izogniti, kajti mesta so postala nehumana in prostorsko neopredeljiva, izgubil se je občutek identitete - z malo ali nič povezav na genius loci ali značaj in kulturne potrebe lokalne skupnosti. Hkrati moramo opozoriti na drugačno svetovno gledanje, ki so ga vsilili problemi okolja in splošna gospodarska (obenem tudi socialna) kriza. Nove okoliščine postavljajo nov sklop nalog, katere bodo morali reševati planiranje in planerji, zlasti vidne v mestni stanovanjski problematiki.

Nov izziv se je pojavil v 80. in zgodnjih 90. letih, ko je prevladala ideologija, da bodo "trg in tržne sile" same reševale probleme državnega gospodarstva, vključujoč probleme bivanja v mestih in na podeželju. Trg je usmerjen k dobičku in deluje na načelu svobodne in visoko razvite tekmovalnosti. Toda vsi ljudje niso tekmovalni po naravi. Zdaj, v 90. letih, vemo, da je planiranje potrebno v smislu regulacije trga (Montgomery, Thomley, 1990, 16). Lahko pričakujemo resne gospodarske vplive, če zadeve socialnih učinkov, tj. stanovanja, zaposlitve in prostočasne dejavnosti večine prebivalstva, ne obravnavamo z vso resnostjo.

Za dobro razvite skupnosti so najpomembnejši uravnoteženo družbeno življenje v fizično odzivnem okolju in gospodarske priložnosti za večino prebivalcev. Te probleme je potrebno prepoznati z vidika prizadetega prebivalstva. Njihovo percepcijo problemov je treba sprejeti kot prvi korak k eliminaciji ali izboljšanju leteh, na kar je opozoril McConnell (1981, 121), ko je razpravljal o participaciji.

Družboslovci so precej kritizirali pomanjkanje integralnega pristopa pri planiranju (Jantch 1971, Mlinar 1988). Prva kritika je letela na račun pomanjkanja skrbi za okolje. Takrat je bila uvedena analiza vplivov na okolje (Environmental Impact Analysis). Hkrati je bil družbeni kontekst prepoznan kot pomemben za okolje in je kot analiza vplivov na družbo (Social Impact Analysis) postal integralni del prve. V zadnjem času Svetovna banka kot pogoj za svojo podporo razvojnim predlogom zahteva izdelavo ustreznih analiz družbenih vplivov. Raziskave so pokazale, da so kulturološke analize bistven del katere koli analize družbenih vplivov, zlasti v državah v razvoju (Seymour 1990). Danes vemo, da je napačno povezovati kulturno antropologijo in pripadajoče metode le s "primitivnimi" družbami (Bratko 1990b, 1-17).

Rimski klub je v knjigi Meje rasti (Limits of Growth) že leta 1967 iz-

Kultvološka analiza Bivalno okolje Rehabilitacija mest

Stanovanja so osnovna potreba in eden glavnih inštrumentov socialne politike. Stanovanjska gradnja v mestih, zlasti v starih mestnih jedrih je v 80. letih postala osrednji socialni problem. V zadnjem desetletju opažamo izrazit razvoj kvalitativnih metod predvsem kot protest proti statističnim poprečjem in kvantitativnemu raziskovanju. Kulturološka analiza, je kot interdisciplinarna in kompleksna metoda uporabna povsod tam kjer se z prenovo ali izgradnjo poskuša fizično in drugače revitalizirati neko območje oziroma skupnost. Močan poudarek je na participaciji. Uporabnost, korist in učinki metode so ponazorjeni na treh primerih.

Branka Berce-Bratko ***Culturological Analysis in the Rehabilitation of Urban Housing Environments***

Culturological analysis Housing environment Rehabilitation

Urban dwellings are a basic need and one of the main instruments of social policies. Housing in cities and especially inner cities became a major social problem in the 1980s. In the last decade we can notice a rapid development of qualitative methods, as an answer to predominant statistical averages and quantitative research. Culturological analysis, which is an interdisciplinary and complex method, is useful wherever rehabilitation and development are used to physically or otherwise re-civilize an area or society. Participation. is strongly emphasized. The possibilities and benefits of the method are presented in three examples.

razil zaskrbljenost glede neustrezne obravnave družbenih vprašanj in dolgoročnega varovanja okolja, kjer so izpostavili dejavnike okolja in družbe nasproti pretirani izrabi naravnih virov. Posamezno preteklo prizadevanje lahko razumemo kot zametke nekih poznejših definicij in smernic, kijih zdaj, v 90. letih, poznamo kot "sprejemljiv uravnotežen razvoj", tj. razvoj, ki upošteva vire v gospodarskem smislu, predvsem pa varovanje okolja in racionalno rabo neobnovljivih virov. Sprejemljiv uravnotežen razvoj razumemo kot tisti, ki v polni meri upošteva ekološke in dolgoročne posledice na okolje. Torej tisti, ki bo obvaroval okolje za prihodnje generacije (EGS, Smernice za okolje v 90. letih 1991) in ki je odvisen od racionalne in ekološko sprejemljive uporabe energije ter družbenih vidikov kot sestavin ekološko uravnoteženega razvoja (Skupina ARGE 1991 idr.).

Kulturološka analiza pri prenovi

Prenovo (rehabilitacija) kot sestavino planiranja razumemo kot kompleksno nalogo v območjih, kjer so stanovanjske zgradbe v strukturnem pogledu fizično bolj ali manj zdrave in kjer so potrebne izboljšave v fizičnem, estetskem, gospodarskem in kulturnem okolju. Pristop k prenovi mora biti tak, da vsebuje fizične, gospodarske in družbene vidike, tako da so integrirana znanja in veščine iz širokega razpona disciplin in poklicev, zlasti pri prenovi stanovanjskih območij in reurbanizaciji. Program prenove mora imeti za cilj fizično prenovo stanovanjske gradnje, ki upošteva tudi ekološke izboljšave in gospodarsko oživljanje območja, in vsekakor družbeno in kulturno prebujanje.

Pri kulturni recivilizacijski mestni prenovi je družbena in kulturna recivilizacija skupnosti uspešnejša, če uporabimo kulturološko analizo (v nadaljevanju KA) na dveh stopnjah, in sicer pri pripravi lokalnega plana in pri izdelavi programa stanovanjske akcije v območju. Zaželeno je opazovanje (monitoring) KA po implementaciji.

Poudarek je na izboljšanju lokalne skupnosti v sklopu splošno izboljšanega bivalnega okolja. Poleg novih lokalnih zaposlitvenih pobud je bistvenega pomena doseči resničen dvig statusa skupnosti, ki bo izhajal predvsem iz lastnih vrednot, problemov in želja. Prebivalci bi morali dejavno sodelovati že od pripravljalnih faz naprej. Pristop in metode, ki jih tukaj zagovarjamo in razlagamo, izhajajo iz osnovne paradigme uporabne etnologije, tj. kulturne antropologije. To so: holizem, opazovanje s soudeležbo in primerjalna metoda. Pri planiranju se jih uporablja zaradi nujnih izborov in kompromisov, ki sledijo kvalitativnim raziskovalnim metodam, torej za izbor dejavnosti, s katerimi se najbolj prizadeti prebivalci strinjajo, pa tudi tisti, ki raziskavo opravljajo.

Da bi upravičili uporabo KA, v tem primeru pri planiranju in mestni prenovi (rehabilitaciji), moramo bolj podrobno predstaviti novejši razvoj raziskovalnih metodologij v družboslovju in nove paradigme v raziskovanj u ter njihove povezave na epistemologijo planiranja.

Sedanje oblike teoretičnih in metodoloških razprav o raziskovanju človeških skupnosti in pripadajočih metodah je potrebno oceniti v odnosu do predlagane uporabe KA pri planiranju. Filozofska predpostavka za uvajanje KA kot sestavine nastajajočega pristopa poizvedovanja je ta, da je KA "del novega svetovnega gledanja, ki nastaja skozi sistemsko razmišljanje, ekološko zavedanje in skrb, feminizem, izobraževanje pa tudi filozofijo človeškega poizvedovanja" (Reason 1990, 3).

V prehodnem obdobju v postpozitivizem je potreben razvoj visokokakovostnega znanja in ohranjanje 'starih' znanstvenih pogledov ... 'ohraniti je treba ideale kritičnega in javnega znanja' (Reason 1988, 43). Vrednote neizbežno vplivajo na delo, ki ga opravljamo, kar zahteva jasnost pri vprašanju, katere so te vrednote. Becker (1967) postavlja vprašanje, na čigavi strani smo. Odgovoril je, da bi moral družboslovec biti na strani tistih ljudi, katerih besedo v javnih razpravah slišimo le redko ali nikoli, ker so prešibki, da

bi njihov glas segel daleč. Opazovanja sodelujočih poznamo kot etnometodologijo, kije v 60. letih bila radikalna alternativa konvencionalnemu družboslovju. Kot pravi Reason (1990, 2): "Pri metodi opazovanja s soudeležbo je poudarek v vzpostavitvi dialoga med raziskovalci in domačini - s katerimi delajo tako da bi odkrili in spoznali praktične in kulturne potrebe teh ljudi."

Cilj te metode ob primerih na Škotskem in v Sloveniji je bil, izobraziti sodelujoče v planskih zadevah, tako da bi bolj dejavno sodelovali v času raziskovalne dejavnosti. Na ta način so lahko izrazili svoje težave, ki izvirajo iz vsakdanjega življenja npr. grajenega in družbenega okolja, zaposlitve, izobraževanja, kulturnih vprašanj ipd. ter predstavili predloge za izboljševanje prepoznanih problemov.

McConnell (1981) je predlagal, da bi odzivno planiranje moralo biti uglašeno z fizičnim in družbenim okoljem. Pri iskanju pozicije kulturološke analize v različnih slogih planiranja, kakor je predloženo v Brindley idr., so uporabljene kategorizacije obeh avtorjev. Tako smo prišli do predlogov, kako umestiti kulturološko analizo v planersko- oblikovalski proces pri rehabilitacijskih načrtih.

Brindley (1989, 159) je opredelil šest različnih kategorij "planerskih slogov" v odnosu do dveh osnovnih spremenljivk - institucionalnih "ureditev" ter "politike in odločanja". Planiranje s KA predstavlja kombinacijo dveh kategorij planiranja, in sicer "popularnega" in "zasebnoupravljalskega", rezultatu pa lahko rečemo "odzivno" in "sprejemljivo uravnoteženo" planiranje.

Vsaka država ima drugačen sistem planiranja; le-ta je običajno integralni del pripadajoče kulture. KA prinaša vprašanja vsakdanje kulture v planerski proces v obliki priporočil in smernic za implementacijo, pa tudi pogoje za delovanje na ravni razvojnega plana.

Pomen kulture za mestno prenovo lahko prepoznamo z naslednjimi povezavami med kulturo, planskim procesom in grajenim okoljem (glej sliko 1).

Kulturni koncept pri planiranju ima povratne učinke na regionalni in lokalni ravni, zlasti na razvojne politike: ta koncept je rezultat kulturološkega vrednotenja, ki je osnovan na etnološkem vrednotenju.

Etnološko vrednotenje je tisto, katerega opravlja strokovnjak z znanjem etnologije pri planiranju. V primeru KA so to ocene kulturnih značilnosti prostorov in ljudi v območju, ki ga obravnava plan.

Prostori etnološkega vrednotenja so tisti, ki jih ustvarjajo obravnavani ljudje. Izsledki etnološkega vrednotenja služijo za prepoznavanje etnološko opredeljenih con (EOC), tj. območij, kijih opredeli ali ustvarja skupnost glede na pomembnost odzivov ali vedenja. Ustvarjeni prostori ali EOC so potem ovrednoteni kot entitete, vendar jih za namene analiz obravnavamo s pripadajočih fizičnih, socialnih in kulturnih vidikov.

Pri KA je potrebno upoštevati specifične fizične, družbene in kulturne vidike prostora. Opravimo jo lahko, ko opredelimo vrednote v prostoru (kvalitete) in probleme (nekvalitete). Značilnosti opredelimo z raziskavo načina življenja prebivalcev v območju obravnave. Taka KA vsebuje štiri glavne sestavine: 1. identiteto,
2. način življenja in slog, 3. sprejemljivost in avtentičnost in 4. elemente kulturnih vzorcev.

Smisel raziskave je v razvoju KA kot alternativne metode. Prednosti tovrstne analize so v tem, da omogoča oceno trenutnega stanja v območju

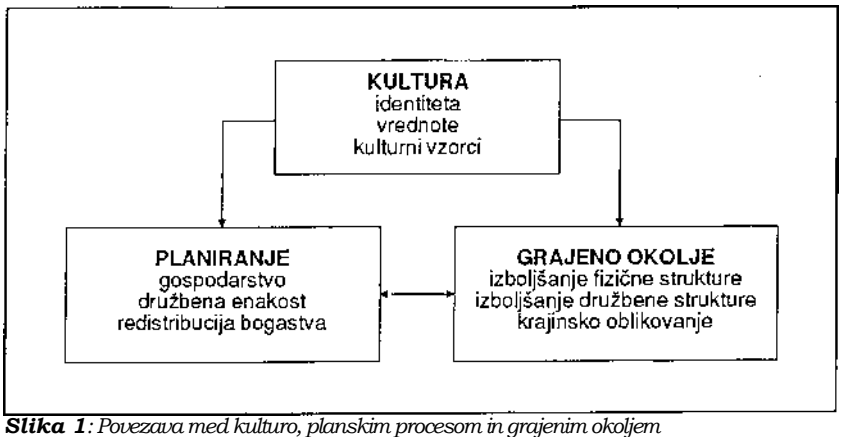

***Slika 1**: Povezava med kulturo, planskim procesom in grajenim okoljem*

ill v temu primernem predlaganju specifičnih kriterijev in priporočil za izboljšave. Metoda je bila dopolnjena, tako da lahko spremljamo spremembe v okolju. Poleg tega je bil dodaten napor vložen v kvalitativno oceno učinkov sprememb na prizadete prebivalce in njihovo fizično, socialno in kulturno okolje.

Elementi kulturološke analize

Kulturološka analiza je sestavljena iz definiranja lokalnih vrednot in problemov in pogojev njihovega delovanja v odnosu do pretekle in zgodovinske kontinuitete kulturne identitete na vseh ravneh. Tako služijo kot osnova za opredelitev lokalno odzivnih razvojnih kriterijev, ki so:
- kulturni vidiki ekološkega razvoj a območja in tudi regije,
- kulturni odrazi urbanega ali naselbinskega vzorca,
- kulturnih vidikov bivalnega okolja.
- kulturnih vidikov delovanja družbe in
- lokalne kulture.

Za alternativni razvoj so zlasti pomembni naslednji dejavniki:
- sprejemljivost za razvoj,
- odnos do sprememb:
  1. ekoloških in prostorskih,
  2. družbenogospodarskih,
  3. kulturnih.

Izpeljava razvojnih kriterijev za ustrezen (avtentičen) razvoj skupnosti se opravi ob primerjavi regionalnih in lokalnih razvojnih kriterijev. Primerjava na makro-, mezo- in mikroravneh omogoča opredelitev avtentičnih kriterijev za razvoj posameznega območja ali skupnosti v vseh treh segmentih tj. prostorskem, družbenem in kulturnem.

Rezultati kulturološke analize

KA omogoča naslednje:
- opredelitev odnosov, ki jih je razvoj prinesel in povzročil spremembe v prostoru,
- ugotovitev učinkov teh razvojnih sprememb in ugotovitev prostorske legitimitete obravnavanih območij s ciljem opredelitve kriterijev za oceno prihodnjega razvoja,
- oceno stanja ob upoštevanju možnosti za razvoj skozi rehabilitacijo (prenovo), v luči kriterija avtentičnosti in družbenega plana, s socialno strategijo kot sestavnim delom.

Kultura bi morala biti generator razvoja. Vprašanje je, kaj je "ustrezen" razvoj? Prihodnji razvoj mora upoštevati dediščino, pa tudi grajeno tradicijo v smislu zgradb, naravne pokrajine in grajene pokrajine (townscape). Do nedavnega je bila pomembna le zunanja lupina; kulturno povzročene ekološke, družbene in kulturne razmere, ki so oblikovale regionalno identiteto, pa ne. Skratka, zgoraj omenjeni pristopi k obravnavi kulturne dediščine so nacionalnega pomena.

Primeri KA

Raziskovanje različnih regionalnih identitet je pomembna naloga v Sloveniji, menimo pa, da tudi na Škotskem. V raziskavah smo podrobno pregledali regionalne identitete grajenih in naravnih okoljih. Na lokalni ravni je bila lokalna identiteta opredeljena individualno, tudi za skupine ljudi, živečih v etnološko opredeljenih conah.

Te raziskave vedno obravnavajo odnose med lokalnimi in globalnimi sistemi ter med posameznimi elementi vsakega sistema. Nujno je upoštevati vertikalno črto, tj. preteklost, sedanjost in prihodnosti. Vse sestavine so del raziskave o odnosu med človekom in okoljem.

KA smo razvili na primerih v Sloveniji in na Škotskem, kot osnovo pa smo uporabili primer prenove Krškega ter primere uporabe procesa v planskih procedurah. Vrste KA in možnosti integracije v planski proces za izdelavo lokalnega plana in ustrezne vgraditve v akcijo stanovanjske gradnje pri rehabilitaciji (prenovi) so prikazane na primeru lokalne planske procedure (1992) in plana stanovanjske skupnosti (Charing Cross Housing Association Plan, Škotska 1989).

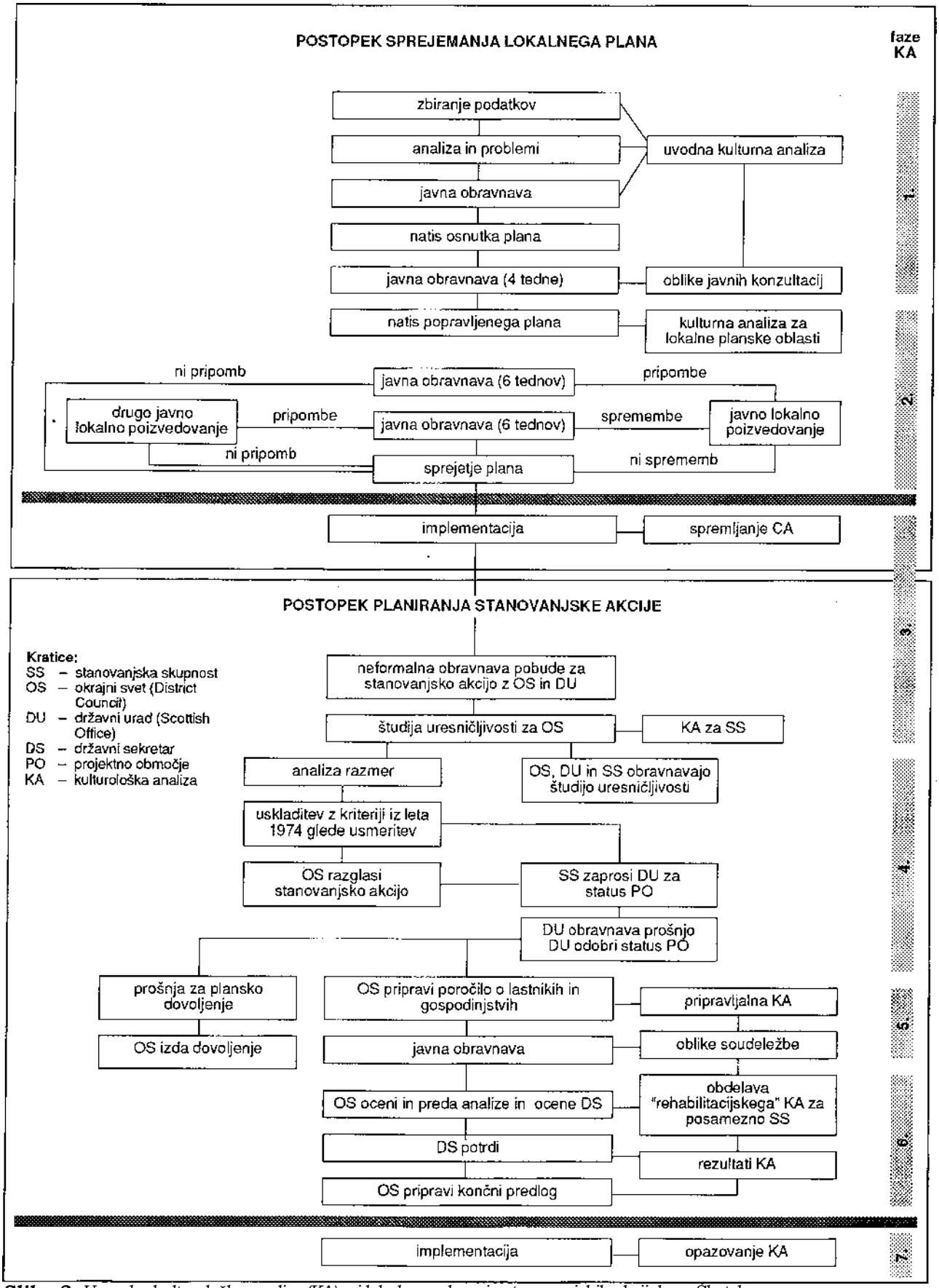

Slika 2: *Uporaba kulturološke analize (KA) pri lokalnem planu in stanovanjskih akcijah na Škotskem*

Ob takem pristopu so se pokazali glavni problemi prihodnjega razvoja sosedstva in skupnosti v njem, pa tudi problemi večrazsežnostne nezaposlenosti in učinki le-te na skupnost. Prebivalci so neizbežno komentirali pomanjkanje raznolikosti v reševanju problemov, ki bi jih lahko rešili brez večjih dodatnih stroškov (kot rezultat odškodnin), kot so npr. uporaba različnih barv ali sajenje različnih vrst drevja za razlikovanje ulic. Prav tako, v območjih ni ustreznih oblik šolanja, s katerimi bi se prebivalci lažje spopadli z nezaposlenostjo. Prebivalci so zagovarjali integralni pristop k rehabilitaciji; ne želijo odškodnin, ki so praviloma kratkožive. Še zmeraj živijo nagnjenja k opravljanju tradicionalnih, družinskih poklicev, vendar so ti danes stvar preteklosti, ker so mnogi izginili za vedno. Gospodarsko restrtrukturiranje je nujnost, prekvalifikacija in dopolnilno izobraževanje pa tudi.

Inovativnost pristopa je v uvajanju kriterijev na osnovi kulturnih fenomenov ter na kombinaciji kvalitativnih in kvantitativnih meritev za planerske namene. KA lahko uporabimo tudi kot obliko analize družbenih vplivov glede na pogoje različnih razvojev. Z uporabo holističnega pogleda smo na primer ocenili vertikalno in horizontalno ovrednotene kulturološko izpeljane elemente, v našem primeru za namene rehabilitacije, pa tudi učinke posameznega razvoja na prebivalce in bivalno okolje. Analiza je bila testirana tudi skozi "opazovalno" (monitoring) analizo, katere cilj je bil ocena izboljšav, kakor sojih na osnovi načina življenja prebivalcev opravili kulturologi.

Kriteriji so bili izvedeni iz raziskave A z bolj kvalitativnim pristopom, opravljene v Ljubljani in Glasgowu, ter iz raziskave B, kjer je bila uporabljena kombinacija kvalitativne in kvantitativne analize, opravljene ob programih mestne rehabilitacije Krškega in Gamethilla.

Kriteriji so:

1. stopnja socialne funkcionalnosti območja,
2. stopnja družbenogospodarske ranljivosti,
3. stopnja sposobnosti družbe sprejeti spremembe in
4. stopnja možne družbene rehabilitacije.

Koristi in domet kulturološke analize v procesu rehabilitacije

Glavne pridobitve pristopa, ki vsebuje KA lahko strnemo v naslednje:

1. Od prebivalstva se pridobi podatke, ki se jih ponavadi ne zbira in razlaga, in sicer:
   - percepcija identitete, prepoznavanje njenega razvoja in delovanja v skupnosti,
   - družbene in prostorske vrednote, povezane z bivalnim okoljem, in vrednote, ki izhajajo iz lastnega bivalnega okolja,
   - gospodarska in zaposlitvena ocena s strani prebivalcev in predlogi za dokvalifikacijo in izobraževanje za možno zaposlovanje v območju,
   - ocena družbenega okolja in ocena delovanje skupnosti, vključno z reševanjem problemov v vezi z mamili in alkoholom,
   - želje glede prihodnosti območja in razlogi za bivanje v območju ali zakaj in kam se želijo izseliti,
   - nezadovoljstvo s sedanjostjo in skrbi ali strahovi glede prihodnosti,
   - dedukcija ali špekulacija o razlogih za takšna mnenja,
   - sodelovanje z prebivalci, kar zagotavlja točnost interpretacije kulturologa ter točnost predlagane socialne strategije.
2. Planerji in "oblikovalska skupina" ne bi mogli imeti popolnega pregleda nad razponom in distribucijo kulturnih potreb in preferenc, zlasti tistih v zvezi z etničnim dejavniki, če ne bi uporabili KA. Zaradi tega je najbolj verjetno, da njihova projektna opredelitev ne bi zadovoljila večine prebivalcev.

3. Del veščine kulturologa je zmožnost holistično opravljenega ocenjevanja, kjer nastopa širok spekter podatkov o različnih zadevali o območju, o pripadajočem prebivalstvu in o lastnostih. Brez takega strokovnjaka bi planerji in oblikovalska skupina najbrž delovali bolj omejeno, kjer bi vsak posameznik sprejemal le zelo ozek in delen pogled, pač glede na svojo disciplino ali poklic. Ena izmed najpomembnejših veščin je v predlaganju ustreznega "družbenega inženiringa" za obravnavano območje.

4. Zapostavljati kulturna vprašanja prinaša tveganje zgrešenih naložb, kajti odklonilen odnos skupnosti do projekta lahko onemogoči ekonomski učinek le-tega. Lahko se na primer znižajo cene nepremičnin, kar* nadalje povzroča uničevanje ali zanemarjanje nepremičnin v območju. Fizični propad ponavadi veže nase tudi družbeni propad, npr. vandalizem, skupinski kriminal, narkomanijo in alkoholizem. Tem težavam bi se lahko izognili ali pa preprečili razvoj v višje oblike.

5. Z uporabo kvantitativnih in kvalitativnih kriterijev smo razvili uravnotežen program za rehabilitacijo območja, kije odkrilo svojo lastno identiteto kot skupnost (skupina) v mestu.

Dr. Branka Berce-Bratko, dipl. etnolog

Viri

ARGE Dorfemeuerung und Landentwicklung, The Meeting of Experts on Co- nutryside Planning, Ketchcly, October 1989.

Bratko, Berce, B.: Etnološki vidik v urbanističnem in prostorskem planiranju (magistrska naloga), Univerza v Ljubljani, 1985.

Bratko, Berce, B.: Kulturološka analiza kot metoda merjenja vplivov na okolje in kot metoda za izboljšanje okolja (doktorska disertacija), Univerza v Ljubljani, 1990.

Bratko, Berce, B.: Social Impact Assesment-Leading to Social Impact Statement, International Institute for Public Enterprises in Developing Countries, Ljubljana, v: United Nations Third World Economic Programme Guidelines. Brindley, T., idr.: Remaking planning: The politics of urban change in the Thatcher years, Unwin Hyman, London 1989.

Jantch, E.: Inter and Transdisciplinary University: A systems Approach to Education, Ecistics 1971, vol. 32, št. 193, str. 430-437, inv: Fookes.T. W.: Ecistics and its Application in Professional Education, Ecistics 1988, vol. 55, št. 328-33, str. 4-11.

McConell, S.; Theories for Planning, Heinemann, London 1981.

Mlinar, Z.: Urbanizacija, urbanizem in sociologija, FSPN, Ljubljana 1988.

Montgomery, J., in Thornely, A. (ur.): Radical Planning Initiatives: new directions for urban planning in the 1990s, Gower, Worchester 1990, sir. 165-208 in 229-259.

Reason, P.: Human Inquiry: Developments in New Paradigm Research, Sage, London 1990.

Seymour, J., in Girardet, H.: Far from Paradise: the story of human impact on the environment, Longman, London 1990.

Prevedel: Ivan Stanič
(originalno besedilo na str. 119)